

MISAO VODILJA SAKRALNOGA GRADITELJSTVA S POVIJESNO UMJETNIČKOG ASPEKTA

TOMISLAV PREMERL

Leksikografski zavod Miroslava Krležje Zagreb

UDK 264.031

Pregledni članak

Autor na početku obrazlaže vjersku dimenziju kao misao vodilju sakralnoga graditeljstva što u doticaju s povijesnim izazovima pojedinih epoha izražava Vječno, Sveto i Lijepo u vremenu i prostoru. Tako nastaje tradicija koja uključuje aktivne pomake u izražavanju istine sakralnim prostorom koji je rječit znak što ga nije lako uskladiti s duhom današnjega vremena i znakom za budućnost.

Tijekom cijele dvijetisućgodišnje povijesti misao vodilja sakralnoga graditeljstva jedna je i jedina istina. Mi tu istinu osjećamo kao vjeru i pokušavamo je živjeti u svakodnevlju, a teolozi neka je i definiraju. No, za ono što mi ovdje želimo obrazložiti, uvijek i s pokušajima definiranja, bili bi nam itekako potrebni teolozi, samo se rijetko tko pita za problem sakralne umjetnosti i njezina teološkog značenja.

U povijesti arhitektura je kao nositeljica sveukupne crkvene umjetnosti i kao duhovna disciplina savršeno mogla odgovarati i ostvarivati sakralni prostor vezana uz njega unutarnjim duhovnim ustrojstvom, pa ga je tako i kreativno izražavala. No, kada se ta veza poremeti, kao u našem vremenu, kada se izgube čvrsti temelji i međusobne veze, kratki spoj bit će najvidljiviji upravo u sprezi arhitekture kao stvaralaštva i sakralnog prostora kao dosega.

Prepoznavanje povijesnog prostora višeslojan je intelektualni proces; tu nije samo riječ o individualnom doživljaju, već o priznavanju njegove vrijednosti u širem društvenom i povijesnom sklopu. Jedna od posljedica takva odnosa stalna je briga o čuvanju povijesnih prostora i omogućivanju njihova postojanja u punom izražaju, bez oskvrnuća naknadnim zahvatima na njima, ili u njihovoj okolini. No, to čuvanje često je danas tek deklarativno, a u praksi nalazimo drukčiju situaciju.

Prepoznavanje povijesnog sakralnog prostora višeslojan je duhovni proces koji uključuje visoko obrazovanje i poseban osjećaj za povijesnost,

te likovni senzus koji je kadar prepoznati teološku suštinu zajedništva u funkciji *Vječnog, Svetog i Lijepog*, koji nazire smisao i vrijednost oprostorenja teološke ideje. Sve to shvatiti u našem vremenu velik je zahtjev, ali i nužan preduvjet za svaki ozbiljniji razgovor o sakralnom prostoru.

Pravo prepoznavanje sakralnog dogodit će se ne po formi, nego po suštini, a to znači da sakralno kao umjetnost mora biti oduhovljeno nutarnjim značenjem i duhovnim iskazom koji možemo pravo osjetiti isključivo preko oblika, dakle umjetnošću (estetikom). Tek u tom procesu uspostavlja se nužno zajedništvo u oprostorenju teološke ideje.

Razmišljajući o sakralnom prostoru kao kreator, zamišljajući ga još u ideji, tumačeći ga i napokon gradeći, usuđujem se već postaviti i pitanje o *teologiji sakralnog prostora*. Nakon ispravne premise to je put kada se, mislim, preko kompleksa umjetnosti i arhitekture može doći do teologije sakralnog prostora. No, morao bi biti moguć i obratni put čije bi objašnjenje s pravom očekivali od teologa. Nije čudno da je i definiciju sakralnog prostora danas teško razumjeti. No, niti se mi previše ne upuštamo u pokušaj takvoga razmišljanja.

Složenost i slojevitost sakralnog prostora uklapa se u teorijski slijed razmišljanja o arhitekturi u povijesti i danas. Posebnosti koje on nosi u svom iskazu teško nam je u ovom vremenu definirati upravo zbog bojazni da se ta definicija neće ili neće moći u svojoj suštini razumjeti. No, moramo pokušati analizirati povijesni sakralni prostor na način suživljenja s duhovnom sferom pojedinih povijesnih razdoblja, koliko nam je to moguće, te naravno, s duhom oblika koji je tu sferu okruživao i gradio. Teško je pratiti povijesni slijed tim načinom i pri tome ostati stvaralački kritik svoga vremena, a to prvenstveno moramo ostati.

Kako u cijelom procesu ne može biti recepata i gotovih shema, izlažem svoje mišljenje tek kao prilog općem problemu.

Bez poznavanja povijesti i posebno našeg rasapnog vremena, bit će svaka nova kreacija nedostatna i jalova. Zašto je svaka povijesna crkva nama danas vrijedna i lijepa? Ona je više ili manje to bila i u vremenu kada je nastala, a kako njezino vrijeme traje i njezine vrijednosti traju, pa ih još možda znamo prepoznati na kreativan način. Pitajući se o sakralnom prostoru, pitamo se nužno o sveobuhvatnoj situaciji duha našega vremena. Svjedoci smo nehajna, a ja tvrdim i namjerna zaborava naše prošlosti, a proživjeli smo u ovom stoljeću i nasilno zatiranje povijesnih vrijednosti. Namjeran ili nehajan, zaborav je uvijek opasan jer remeti slijed, a u

“novom otkrivanju” zaboravljenih stvari neminovne su i grube pogreške. Zaborav je svjesno zatiranje žive misli, a to znači da se misli još uvijek netko boji. Bojeći se takvog stanja duha poći nam je tražiti stvaralačku istinu i pokazati je da bismo umanjili zaborav i uspostavili povijesni slijed tamo gdje je on prekinut. Kriza stvaralačke imaginacije dijelom je usporedna s vanjskim nasilnim preobražajima, ali joj oni nisu i jedini uzrok. Zaborav nije sukladan stvaralačkom duhu, on je problem lijenosti i inercije duha.

Djelatno prisjećanje na prošlost velik je duhovni napor, koji uporno kao da ne želimo napraviti, ali napor koji je nužan da bismo osmislili vlastito vrijeme i oblikovali već buduće. Na sva ta događanja sakralni je prostor najosjetljiviji i njega će biti od svog stvaralaštva najteže uspostaviti u novi sustavan red, sukladan vanjskom profanom i unutarnjem duhovnom životu pojedinca i zajednice.

Arhitektura gradi organizirajući zajednički život jedino vlastitom stvaralačkom imaginacijom, a ne nametnutim formuliranim zadacima na koje “mora” odgovoriti. Njezin pravi uspjeh slijedi tek iz vlastite stvaralačke slobode, zato je treba pustiti da djelatno živi s društvom i da vlastitim načinom pridonosi i gradi društvenu svijest zajedništva, bez ikakvih nametnutih shema izvan njezine stvaralačke i humanističke ideje. A za takav odnos arhitekture i društva u prvom je redu potrebno povjerenje društva isključivo u stvaralačku snagu arhitekture, jer tek će tada zdravo društvo ispuniti svoje humano poslanje i od arhitekture dobiti u potpunosti ono najbolje što ona u tom času može pružiti, odnosno ostvariti se kao misaon i praktičan način života, oblikujući okolinu za sve moguće akcije.

Uz ovaj općeniti arhitektonski prosede zahtjevi sakralnog prostora i umjetnosti nisu oprečni, oni su samo nova stvaralačka mogućnost na koju bi umjetnost uvijek morala biti spremna, a ona to danas nije.

Duhovni poriv i suština prostora kojega se želi sakralno osmisliti uvijek su bili i ostali konstanta, što je samo po sebi razumljivo, ali sakralni se prostor itekako mijenjao u svom oblikovnom izražaju, mijenjao se koliko su se mijenjali i ljudi i njihov povijesni svjetonazor. Mijenjalo se uvijek osjećanje i odnos prema sakralnom prostoru, a ne i istina koju prostor na svoj način želi pokazivati ili dati mogućnost i slobodu da ga čovjek primjerenije i dostojnije može dokučiti. Pitanje je, da li takav prostor kao iskreno umjetničko djelo može zamisliti i ostvariti onaj tko ne osjeća dubinu i srž kršćanske istine i životne radosti. Ipak, mislim da je u

umjetničkom ostvarivanju, u oslobađanju stvaralačke snage i potvrđivanju duhovnog odnosa s predmetom koji se oblikuje, potrebno vjerovati u taj predmet i kao stvaratelj ostvarivati vlastitu istinu, a ona na kraju mora biti i istina djela s kojom umjetnik živi.

Ako se arhitektura kao umjetnost nužno okupira intimom čovjeka i ako je zanima sustav i način njegove svijesti, onda je sakralna arhitektura isključivo pitanje duhovnosti. Ali, što sada ostaje arhitekturi? Ostaje joj isključivo pitanje: što je i kakav bi morao biti novi sakralni prostor, kako ga ostvarivati, od prihvaćanja i spoznaje njegova duhovnoga smisla, do prostornih mogućnosti kojima se arhitektura kao stvaralaštvo mora izražavati, dakle, od duha do oblika. Takvi zadaci arhitekture traže naravno, dublja i mnogoznačnije razglabanja, a njih danas rijetko nalazimo. U toj situaciji gubi arhitektura, pa je i na njoj da se o tom problemu pita, ako ga želi na sebi dostojan način ostvarivati kao svoju stvaralačku zadaću.

Arhitektura je znak, crkva kao građevina najuočljiviji je znak, a to i mora biti. Ona je znak, ne zato da samo odaje svoj sadržaj, već je njezino unutarnje duhovno ustrojstvo znak po sebi, pa on nužno zahtijeva i svoje prostorno ostvarivanje. A mogućnosti izraza u suvremenoj su arhitekturi neiscrpne, vrijedne tek onda, kada se zna što znak iskazuje, onda kada nema shema. Ali znak mora biti misao i suština poriva, pa je danas pravi znak vrlo teško pronaći, a njegovi oblikovni i prostorni simboli nažalost najčešće ostaju tek prizemne, plitke i prazne sheme. U mnogim suvremenim sakralnim prostorima, upravo zbog pomanjkanja istinskog osjećaja na putu od poriva do realizacije, nalazimo mnoštvo kiča kao zamjene za nešto što ne možemo ili ne znamo imati, nismo htjeli ili mogli osjetiti, ili se pak nismo racionalno i stvaralački uputili u traženje novog izraza. Kad se to ne može, ne zna ili neće, naše je ostvarenje kič, bez obzira na dopadljivost.

Opet gubi arhitektura, jer ostvarivanje sakralnog prostora uvijek je velika mogućnost i prilika arhitektonskom izrazu kao stvaralačkoj poruci. Arhitekturu, uza sve teškoće, utjecaje, zahtjeve, pa i prisile i sve peripetije do njezina ostvarivanja, na kraju ipak grade arhitekti, pa oni u konačnici zorno pokazuju situaciju vremena, prečesto gubitak istinskog odnosa prema zadatku, što je kod sakralne arhitekture svakako i najuočljivije.

Prvo treba pronaći i rasvijetliti problem, a onda tražiti stvaralački odgovor. Stvaralaštvo jest najbolji odgovor, ali onda kada izvire iz vlastitih istina. Sakralni se prostor mora moći osjetiti i znati osjetiti.

Često se postavlja i jedno ishitreno pitanje kao problem, a to je, crkva za "novo vrijeme" i "nove ljude". I vrijeme i ljudi prolaze svoj slijed tijekom povijesti. Uvijek su ljudi zaboravljali, ali i pamtili. Danas je vrijeme znatna zaborava povijesti, pa je na stvaralačkom djelu da pomakne površinski zaborav i na svoj način potakne skrivene vrijednosti osjetilne, moralne dubine u ljudima. "Novi ljudi" prihvatit će novo tek ako spontano, mogućnošću vlastita osjetilnog sustava osjete snagu, poruku i smisao oblikovanog fizičkog okružja (umjetnosti) i ako isto tako spontano to okružje (umjetnost) odgovori njihovoj mogućnosti doživljavanja, jer je ono uvijek veće i snažnije nego što mi to mislimo. Pri tome se ne smije slijepo podilaziti neuku ukusu, već prostornim i kreativnim izrazom treba graditi opće i posebne (sakralne) estetske vrijednosti, znajući da prostor ima moć i određuje način.

Crkva kao građevina u povijesti je uglavnom bila kolektivno djelo, a tek u renesansi i u izuzetnim prilikama građevina je bila samo u svojoj osnovnoj koncepciji djelo pojedinca. Danas je građevina crkve isključivo autorsko djelo pojedinca, a gubitak kolektivne svijesti koja je savršeno funkcionirala u prošlosti, danas mora zamijeniti jedan graditelj s pretpostavkom da živi s povjesnošću vremena. Upravo tu je ključni problem našeg vremena, jer sada graditelj sam svojom umjetničkom imaginacijom mora živjeti kolektivnu svijest koja ipak, ma kakva bila, postoji.

Stvaratelj (graditelj i likovni umjetnik) može odgovoriti "novom vremenu" samo onda ako i on istinski pripada tom vremenu, to jest, ako živi povijest i radi slobodno, isključivo vlastitom kreativnom i misaonom sposobnošću, logikom kojoj je temelj stvaralačko nadahnuće, čvrsta i jasna misao o prostoru koji se želi ostvariti i ako sam nosi i živi duhovnost sakralnog prostora. Sve je ostalo logičan slijed stvaranja i put do oblika kao izraza. Naravno, to se zbiva tek u određenim povoljnim situacijama, na određenom mjestu i u određenom vremenu koje po sebi mora biti utkano u ostvarivanju određenog djela.

Još je jedna ključna istina pred graditeljem. Više nego u drugim arhitektonskim sadržajima, sakralni prostor već je u začetku nositelj budućeg vremena. Sakralnom je prostoru, dakle, strano, gotovo odbojno prihvaćanje mode, trenda i slično, što ne znači da nije podložno i ključnim "stilskim" zakonitostima vremena u kojima je jedino moguće graditi. A nužan tradicijski slijed arhitektura će uspostaviti gradeći "novu tradiciju"; ona to može, njoj je imanentna tradicija "mjesta" na kojem se ostvaruje,

njezine su mogućnosti goleme, njezina je misao po sebi već tradicija. Tradiciju ovdje shvaćam vrlo široko. Svako je novo djelo slijed stvaralaštva, a izuzetno je djelo upravo ono u kojem čitamo tradiciju na nov način; po tome je i novo djelo eksces, pomak koji otvara nova pitanja i moguća nova usmjerenja. Misao i praksa moderne arhitekture (kao povijesne kategorije) ugrađena je i nesvjesno u našu današnjicu, pa je moderna postala "nova tradicija" naše prostorne suvremenosti.

Misao vodilja u građenju novih sakralnih prostora u prvom bi redu morala biti oprostorenje *Vječnoga i Svetog* isključivo načinom umjetnosti kao izuzetnim darom Božjim kojega bi graditelj trebao razumjeti i osjetiti kao kreator i kao čovjek vjere, proživjeti ga i nositi u svojoj memoriji. U istoj bi arhitektovoj osobi morala biti sjedinjena i vjerska i kreativna vrlina, te još niz faktora koji izlaze iz njih. Crkva zato i nije zadatak koji se znalački rješava, ona se proživljava, a na konkretnom zadatku radi se s ljubavlju iz koje se oslobađa i maksimalna kreativna imaginacija, od "ideje o prostoru" do tehničkih rješenja.